

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าดงลำพัน ศึกษาภูมิหลังและความเชื่อของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าดงลำพัน รวมทั้งศึกษาพัฒนาการ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าดงลำพัน โดยศึกษาจากประชาชนที่อาศัยอยู่ใน หมู่บ้านรอบๆป่าดงลำพัน ได้แก่บ้านนาเชือก บ้านหัวช้าง บ้านโคกกลมและบ้านห้วยทราย ตำบลนาเชือก อำเภอนาเชือก จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัย ที่เกี่ยวข้องจากเอกสาร ตำรา เพื่อเป็นแนวทางในการวิจัย ซึ่งประกอบด้วยสาระสำคัญดังนี้

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ประกอบด้วย
  - 1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน
  - 1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการและการบริหารแบบมีส่วนร่วม
  - 1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
  - 1.4 แนวคิดการอนุรักษ์ป่า
  - 1.5 แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้
2. ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
4. กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชน

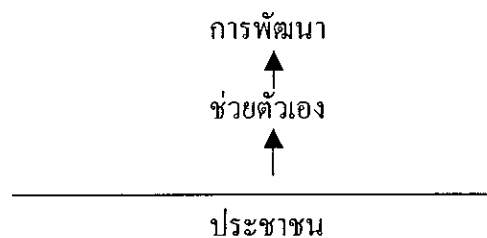
ชินรัตน์ สมสืบ (2539 : 22) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน (Popular Participation) คือ กระบวนการที่ผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนามีโอกาสและใช้โอกาสมิ่ส่วนในการแสดงความรู้สึกบ่งบอกความต้องการและประสานสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด เพื่อวางแผนดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย ตามสถานที่และวิธีที่ผู้ได้รับประโยชน์คิดไว้ ทั้งนี้โดยได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานพัฒนาน้อยที่สุด

คูญฎี อายว้ฒนัและคณะ (2535 : 7) ได้ให้ค้ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชน ค้ือ การที่ประชาชนได้มีโอก้าสเข้าร่วมในการค้าเน้งงาน ตั้งแต่กระบวนการเบ้องต้นจนถึง กระบวนการล้ันสุด โดยที่การเข้าร่วมน้ืออาจร่วมในชั้นตอนใดชั้นตอนหนึ่งหรือครบวงจรก้ได้ เข้าร่วมทั้งรายบุคคล กลุ่มคน จนถึงองค้กร ซึ่งมีความเห็นสอดคล้้องกันมาร่วมรับค้ิชอบ เพื่อค้าเน้งการพัฒนาและเปล้ยนเปล้งไปในท้ิศทางที่ด้้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือ องค้กรเพื่อบรรลู่ถึงการเปล้ยนเปล้งที่พ้ิงประสงค้

มตค้ณะมนตรีฝ้ายเศรษฐก้ิจและส้ังค้มแห่งสหประชาชาติ (United Nation, Economic and Social Council Resolution 1929 อ้างถึงในสมช้ย ค้าเพราะ, 2543 : 22) ได้ให้ค้ความหมาย การมีส่วนร่วมของประชาชนว่าหมายถึง การที่สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถที่จะมีโอก้าส ค้าเน้งการและมีอ้ิทธิพล ในก้ิจกรรมและกระบวนการพัฒนา อ้ีกท้ั้งยังได้รับผลจากการพัฒนา อย่างเสมอภาคอ้ีกด้วย โดยมีล้ักษณะที่ส้าค้ญด้ังน้ี

1. เข้าร่วมการค้าเน้งการด้วยค้ความพยายามในการพัฒนา
2. ได้รับส่วนแบ่งในผลประโยชน้ของการกระทำตามที่ควรจะเป็น
3. มีส่วนร่วมในการค้ตัดสินใจในการก้าหนดเป้้าหมาย นโยบาย การวางแผนรวมทั้ง ก้ิจกรรมในโครงการพัฒนาเศรษฐก้ิจและส้ังค้ม

น้ิรันดร์ จงว้ฒนัเวศย้ (2527.ก : 183) กล่าวว้่า แนวค้ิดเก้ียวกับการระดมประชาชนให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาประชาชนเองน้ัน เป็นแนวค้ิดพ้ืนฐานของว้ิธีการพัฒนาชุมชน ค้ือ การช้วยให้ประชาชนสามารถช้วยตนเองได้ (Help the People to Help the Selves or Aided Self - Help) ซึ่งกล่าวได้ว้่าเป็นหัวใจของการพัฒนา กล่าวค้ือ ประชาชนจะต้องช้วยกันในการเป็น ผู้กระทำการพัฒนาตนเอง มิใช่เป็นแต่เพียงผู้รับการพัฒนาเท่านั้น เพราะผู้กระทำการพัฒนา เป็นผู้ได้รับผลโดยตรงจากการพัฒนาค้ือ พัฒนาตัวเองไปด้วยนอกเหนือ ไปจากการทำให้เกิด การพัฒนาอย่างกว้างขวางในชุมชนน้ัน ด้ังแสดงในแผนภูมิต้ี่ 1

แผนภูมิต้ี่ 1 แนวค้ิดของการมีส่วนร่วม (Concept of Participation)

ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน

เดวิด แฮปกู๊ด (David Habgood อ้างถึงใน สมชัย คำเพราะ, 2543 : 22) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนานั้น มีสาระสำคัญ 3 ประการ คือ

1. การให้การศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนเป็นผู้นำความรู้และข้อมูลต่างๆ ผู้ประชาชนด้วยกันและเป็นการลดช่องว่างการสื่อความเข้าใจและความร่วมมือ ตลอดจนช่วยให้ประชาชนสามารถเลียนแบบ คัดแปลงและสร้างสรรค์พัฒนาด้วยตนเองได้
2. การจัดการโครงการพัฒนา เพื่อให้เป็นแบบจำลอง แบบฝึกหัดแก่ประชาชน ในท้องถิ่นและเป็นการช่วยยกระดับมาตรฐานการใช้ชีวิตของชาวชนบทในรูปของภาพสะท้อนที่ใกล้ชิดตัวประชาชนจนทำให้มองเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมได้ดีที่สุด
3. การเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยมของประชาชนให้สอดคล้องกับการทำงานร่วมกันในรูปแบบและวิธีการที่มีกฎเกณฑ์ มีระบบและมีความซับซ้อน

จากความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดจากความเต็มใจและความสมัครใจหรือความสามารถที่จะตัดสินใจของประชาชน รวมทั้งความมีอิสระของประชาชนที่จะมีส่วนร่วมเพื่อกระทำกิจกรรมให้บรรลุวัตถุประสงค์เดียวกัน โดยเกิดจากความเห็นชอบและความสามารถสนองตอบต่อผลประโยชน์ร่วมกัน

หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน

สมนึก ปัญญาสิงห์ (2532 : 275-276) ได้กำหนดหลักการและแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. ต้องยึดหลักความต้องการและปัญหาของประชาชนเป็นจุดเริ่มต้นของกิจกรรม โดยหากกิจกรรมที่จะนำไปให้ประชาชนเป็นเรื่องใหม่ก็ต้องใช้เวลาในการกระตุ้นและเร่งเร้าความสนใจให้มีความรู้ความเข้าใจจนประชาชนยอมรับความจำเป็นและยอมรับประโยชน์ในการทำกิจกรรมเหล่านั้น
2. กิจกรรมต้องดำเนินการในลักษณะกลุ่ม เพื่อสร้างพลังกลุ่มในการรับผิดชอบร่วมกัน
3. แนวทางการพัฒนากิจกรรมต่างๆ ในชุมชนต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของประชาชนที่จะดำเนินการต่อไปได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาทภายนอก
4. กิจกรรมพัฒนาที่นำเข้าไปในชุมชน ต้องมีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม

และความพร้อมของชุมชน มีความสอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน

5. การเริ่มต้นกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำชุมชน ผู้นำชุมชนโดยทั่วไปจะสามารถรับทราบและยอมรับสิ่งใหม่ได้เร็วและเป็นผู้นำที่ชาวบ้านมีความศรัทธาอยู่ในตัวอยู่แล้ว ดังนั้นการเริ่มต้นจากผู้นำจึงเป็นไปได้เร็วกว่าประชาชนทั่วไป

6. ขั้นตอนการดำเนินการต่างๆ ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นต้น กล่าวคือ ร่วมหาข้อมูล ร่วมหาสาเหตุของปัญหา ร่วมปรึกษาหารือ เพื่อหาแนวทางแก้ไข ปัญหา ร่วมตัดสินใจ ร่วมการวางแผน ร่วมการปฏิบัติงาน ร่วมการติดตามผลงาน จนถึงขั้นร่วมการบำรุงรักษาในระยะยาว

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการและการบริหารแบบมีส่วนร่วม

ความหมายการบริหารจัดการ

สมพงษ์ เกษมสิน (2526 : 5) การบริหาร หมายถึง การใช้ศาสตร์และศิลป์ในการนำทรัพยากรด้านการบริหาร มาประกอบตามกระบวนการบริหารให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คาสท์และโรเซนชวิก (Kast and Rosenzweig, 1974 : 6) กล่าวไว้ว่า การบริหารเป็นการร่วมมือและประสานงานกันระหว่างมนุษย์และทรัพยากรทางวัตถุอื่นๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อื่นๆที่ตั้งเอาไว้ และปัจจัยพื้นฐานในการบริหารจะต้องมีวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ มนุษย์ที่พร้อมปฏิบัติงานเทคโนโลยีในการดำเนินงานและองค์การที่จะดำเนินการ

สรุปได้ว่า การบริหารจัดการ หมายถึง การทำกิจกรรมตั้งแต่สองคนขึ้นไป เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ร่วมกัน โดยคำนึงถึงการจัดสรรทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพเข้ามาช่วยและการบริหารจะต้องประกอบด้วย การมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่แน่นอน การมีทรัพยากรในการบริหารและการประสานงานระหว่างกันหรือมีปฏิริยาระหว่างกัน

ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วม

สมยศ นาวิการ (2525 :1) ระบุว่า การบริหารแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการให้ ผู้ได้บังคับบัญชามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของบุคคล ใช้ความคิดสร้างสรรค์และความเชี่ยวชาญของบุคคลในการแก้ปัญหาของการ

บริหารที่สำคัญ อยู่บนพื้นฐานของแนวความคิดของการแบ่งอำนาจหน้าที่ ถือว่าผู้บริหารแบ่งอำนาจหน้าที่การบริหารให้กับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาและต้องการให้ผู้ใต้บังคับบัญชา มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงในกระบวนการตัดสินใจที่สำคัญขององค์การ

ศูนย์เพิ่มผลผลิตแห่งประเทศไทย (2525 : 5) ระบุว่าการบริหารแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการให้ผู้ใต้บังคับบัญชา มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ การบริหารแบบนี้ให้ความสำคัญการมีส่วนเกี่ยวข้องระหว่างบุคคล

ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วม สรุปได้ว่า ผู้บริหารแบ่งแยกอำนาจหน้าที่ให้ผู้ร่วมงานได้มีส่วนร่วมในการใช้ความคิดสร้างสรรค์และความเชี่ยวชาญอย่างแท้จริงในกระบวนการตัดสินใจที่สำคัญขององค์การ

ความสำคัญของการบริหารแบบมีส่วนร่วม

สมพงษ์ เกษมสิน (2526 : 194) กล่าวว่า สาระสำคัญของการบริหารแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย สาระสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. การมีส่วนร่วมในด้านการแสดงความคิดเห็น
2. การมีส่วนร่วมให้เกิดการยอมรับในเป้าหมาย
3. การมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดความสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบ และลักษณะของงานที่จะใช้วิธีการบริหารแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย

1. ลักษณะของงานที่เกี่ยวกับคุณภาพและประสิทธิภาพของงาน
2. เป็นการแก้ปัญหา
3. เป็นการเสนอแนะปัญหา

4. ควรมีจุดเริ่มต้นตั้งแต่การกำหนดวัตถุประสงค์และวิธีการที่จะทำให้เกิดการบริหารแบบมีส่วนร่วม

5. ใช้ระบบการประชุมหรือระบบคณะกรรมการ
6. เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยพฤติกรรม คือคนต้องเข้าใจความสำคัญของกลุ่ม
7. ใช้ระบบการติดต่อสื่อสารสองทาง
8. ใช้ระบบให้มีกลุ่มในการทำงานรับผิดชอบร่วมกัน
9. การใช้ระบบการให้รางวัล
10. ผู้บังคับบัญชาเปิด โอกาสให้คนในองค์การมีส่วนร่วม

สรุปได้ว่า ความสำคัญของการบริหารแบบมีส่วนร่วม คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจได้ด้วยตนเองโดยตรงในองค์กร

รูปแบบและขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชน

กรณีศึกษา ชมดี (2524 : 13) และนิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2527.ก : 189) ได้อธิบายรูปแบบ การมีส่วนร่วมของประชาชน โดยแบ่งออกเป็น 16 รูปแบบคือ

1. การมีส่วนร่วมในการประชุม
2. การมีส่วนร่วมในการเป็นกรรมการ
3. การมีส่วนร่วมในการเป็นผู้นำ
4. การมีส่วนร่วมในการเป็นผู้ชักชวน
5. การมีส่วนร่วมในการสัมภาษณ์
6. การมีส่วนร่วมในการเป็นผู้บริโภค
7. การมีส่วนร่วมในการเป็นผู้ริเริ่มหรือผู้เริ่ม
8. การมีส่วนร่วมในผู้ใช้แรงงาน
9. การมีส่วนร่วมบริจาควัสดุอุปกรณ์
10. การมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น
11. การตีปัญหาให้กระจ่าง
12. การออกเสียงสนับสนุนหรือคัดค้านปัญหา
13. การออกเสียงเลือกตั้ง
14. การใช้โครงการที่เป็นประโยชน์ให้ถูกต้อง
15. การช่วยเหลือในการรักษาโครงการ
16. การเป็นสมาชิก

บัญชา แก้วส่อง (2531 : 15-19) ได้อธิบายการมีส่วนร่วมตามขั้นตอนในการพัฒนา 5 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่มโครงการ เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาในชุมชน ตลอดจนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดความต้องการของชุมชนและมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้นๆ

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผนโครงการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามี ส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทาง

การดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งของทรัพยากรที่จะใช้ในโครงการ เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินโครงการ เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนทำประโยชน์ให้แก่โครงการ มีส่วนร่วมในการออกทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์และแรงงานหรือโดยการบริหารงานและประสานงาน ตลอดจนการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้น

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในขั้นรับผลที่เกิดโครงการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากโครงการหรือมีส่วนในการรับผลเสียที่อาจเกิดจากโครงการ ซึ่งผลประโยชน์หรือผลเสียนี้อาจเป็นด้านวัตถุหรือด้านจิตใจที่มีผลต่อสังคมหรือบุคคลก็ได้

ขั้นที่ 5 การมีส่วนร่วมในขั้นการประเมินผลโครงการพัฒนา เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินว่า โครงการพัฒนาที่พวกเขาดำเนินการนั้นบรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ การประเมินผลนี้อาจเป็นการประเมินผลย่อย (Formative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลความก้าวหน้าของโครงการที่กระทำกันเป็นระยะๆ หรือการประเมินผลรวม (Summative Evaluation) ซึ่งเป็นการประเมินผลสรุปยอดโครงการทั้งหมด

นอร์แมนและอัฟฮอฟฟ์ (Norman and Uphoff อ้างในสมชัย คำเพราะ, 2543 : 29) ได้สร้างกรอบพื้นฐานเพื่ออธิบายและวิเคราะห์การมีส่วนร่วมในแง่ของขั้นตอนการมีส่วนร่วมไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision – Making) อาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ในระยะเริ่มต้นการตัดสินใจในช่วงของกิจกรรม และตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม
2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม ทั้งในรูปของการมีส่วนร่วมโดยการสนับสนุนทรัพยากรหรือการเข้าร่วมในการบริหารและการร่วมมือรวมถึงการเข้าร่วมในการร่วมแรงร่วมใจ
3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ซึ่งอาจมีผลประโยชน์ทางวัตถุ ทางสังคม หรือโดยส่วนตัวอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างควบคู่กันไป
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลเป็นการควบคุมดูแลตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมดและเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization อ้างถึงในอนงค์ พัฒนจักร, 2535 : 42) เสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมที่ถือว่า เป็นขั้นตอนแท้จริงที่สมบูรณ์ ประกอบด้วย 8 ขั้นตอน คือ

1. การวางแผน ประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา การจัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามและการประเมินผลและการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย
2. การดำเนินกิจกรรม ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดสรรควบคุมทางการเงินและการบริการ
3. การใช้ประโยชน์ ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการนำเอากิจกรรมมาใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและการควบคุมทางสังคม
4. การได้รับประโยชน์ ประชาชนจะต้องได้รับการแจกจ่ายจากชุมชนในพื้นที่ที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคมหรือวัตถุก็ได้
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
6. ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน
7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้
8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไว้ทั้งโดยเอกชนและรัฐบาลให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

1.3 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY
ความหมายและประเภทของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535 : 24) สรุปว่า ทรัพยากรธรรมชาติหมายถึง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้นเองหรือมีอยู่ตามธรรมชาติ ทั้งมีรูปร่างหรือไม่มีรูปร่าง ซึ่งมนุษย์สามารถนำมาใช้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่มนุษย์และสภาวะธรรมชาติด้วยกันเองได้ เช่น น้ำ ป่าไม้ แร่ธาตุ ดิน สัตว์ป่า พืชหญ้าและมนุษย์

ไชยวัฒน์ แพงไชย (2533 : 84) ได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมคือ สิ่งต่างๆที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิต ซึ่งจะมีผลต่อการดำรงชีวิตและวิวัฒนาการของร่างกาย พฤติกรรมและสังคมมนุษย์ตามหลักวิชานิเวศวิทยา (Ecology) ถือว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีความ

สัมพันธ์ซึ่งกันและกันกับสิ่งแวดล้อม ถ้าอยู่ในสภาพปกติเรียกว่าสภาวะที่สมดุลเป็นธรรมชาติ (Balance of Nature) แต่ถ้าสิ่งใดในระบบถูกทำให้เสียดุลก็เกิดปัญหาสภาวะแวดล้อมขึ้น

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2537 : 15) ได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมว่า สิ่งแวดล้อมคือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต (จับต้องและมองเห็นได้) และนามธรรม (วัฒนธรรม แบบแผน ประเพณี ความเชื่อ) มีอิทธิพลเกี่ยวข้องถึงกัน เป็นปัจจัยเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีก ส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ สิ่งแวดล้อมอาจจำแนกออกเป็นลักษณะกว้างๆ ได้เป็น 2 ลักษณะคือ

1. สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเช่น ป่าไม้ ภูเขา ดิน น้ำ อากาศ และทรัพยากรทุกประเภท

2. สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นเช่น ชุมชนเมือง สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม เป็นต้น

ประเภทของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทวี ทองสว่างและทัศนีย์ ทองสว่าง (2523 : 3-4) ได้แบ่งประเภทของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆตามลักษณะที่นำไปใช้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆคือ

1. ทรัพยากรธรรมชาติประเภทใช้แล้วไม่หมดสิ้น (Inexhaustible Resource) ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ชนิดได้แก่

1.1 ประเภทที่คงอยู่ตามสภาพเดิมไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆเลยเช่น พลังงานจากดวงอาทิตย์ ลม อากาศ ใช้เท่าไรก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไม่รู้จักหมด

1.2 ประเภทที่มีการเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากถูกใช้ในทางที่ผิดเช่น ที่ดิน น้ำ ลักษณะทางภูมิประเทศ ถ้าใช้ไม่เป็นจะก่อให้เกิดปัญหาตามมา ตัวอย่างเช่น การปลูกพืชชนิดเดียวซ้ำๆซากๆ ในที่ดินเดิม ย่อมทำให้ดินเสื่อมคุณภาพได้ผลผลิตน้อยลง ถ้าต้องการให้ดินมีคุณภาพต้องไถปุ๋ยหรือปลูกพืช สลับและหมุนเวียน

2. ทรัพยากรธรรมชาติประเภทใช้แล้วหมดสิ้นไป (Exhaustible Resource) แบ่งเป็น 4 ชนิดได้แก่

2.1 ประเภทใช้แล้วหมดไป แต่สามารถรักษาให้คงสภาพเดิมไว้ได้ (Renewable) เช่น ป่าไม้ สัตว์ป่า ประชากรโลก ความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำเสียจากโรงงาน น้ำใต้ดิน ปลาบางชนิด ทัศนียภาพอันงดงามซึ่งอาจทำให้เกิดขึ้นใหม่ได้

2.2 ประเภทที่ไม่อาจทำให้มีใหม่ได้ (Non-Rewable) เช่น คุณสมบัติธรรมชาติของดิน พืชพรรณของมนุษย์ ไม้พุ่ม ดอกไม้ป่า สัตว์บก สัตว์น้ำ เป็นต้น

2.3 ประเภทที่ไม่อาจรักษาไว้ได้ (Non-Maintainable) เมื่อใช้หมดไปแล้วสามารถนำมาขายให้กลับเป็นวัตถุเช่นเดิม แล้วนำกลับมาประดิษฐ์ขึ้นใหม่เช่น โลหะต่างๆ สังกะสี ทองแดง เงิน ทองคำ ฯลฯ เป็นต้น

2.4 ประเภทที่ใช้แล้วหมดสิ้นไปนำกลับมาใช้อีกไม่ได้ (Non-Reusable) เช่น ถ่านหิน น้ำมันและอโลหะ ฯลฯ ซึ่งนำมาใช้เพียงครั้งเดียวก็เผาไหม้หมดไปไม่สามารถนำมาใช้ใหม่ได้

จึงสรุปได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์หรือสนองต่อความต้องการของมนุษย์ ได้อย่างมีคุณค่าและประหยัด เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ของมนุษย์ในสังคมซึ่งแบ่งเป็น 3 ประเภทคือ ประเภทที่ใช้แล้วไม่หมดสิ้น ประเภทที่ใช้แล้วแต่สร้างทดแทนได้และประเภทที่ใช้แล้วหมดไปไม่สามารถสร้างทดแทนได้

ในปัจจุบันสถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กำลังเข้าสู่ภาวะวิกฤติและก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะเกิดจากการที่มนุษย์ได้นำทรัพยากรธรรมชาติไปใช้ประโยชน์อย่างไม่มีขอบเขต จึงมีความจำเป็นที่ไม่อาจหลีกเลี่ยง ที่มนุษย์ในสังคมต้องหันมาดูแลรักษาฟื้นฟูอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ต่อไป โดยใช้หลักการในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้สามารถอำนวยประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพและดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ดังมีผู้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้ (คณะอนุกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับจังหวัดและอำเภอ, 2533 : 13)

1. แนวคิดในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมี 4 ประการ คือ

1.1 การสงวน หมายถึง การธำรงไว้ซึ่งความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติ โดยปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีการเจริญเติบโต และมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามธรรมชาติ โดยมนุษย์ไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว

1.2 การอนุรักษ์ หมายถึง การดูแล ป้องกันและรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ให้ถูกทำลายหรือเสื่อมสภาพลง

1.3 การพัฒนา หมายถึง การปรับปรุง บูรณะ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีสภาพดีขึ้น

1.4 การใช้ประโยชน์ หมายถึง การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

2. คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท ได้เสนอระบบการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ

2.1 ความเชื่อ เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการยึดโยงความสัมพันธ์ให้คงอยู่ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติและชุมชน ความเชื่ออาจแบ่งได้หลายระดับ ทั้งในความเชื่อในสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องภูติผีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่สิงห์สถิตย์ในป่า และความเชื่อที่เป็นวิทยาศาสตร์ เช่น ความเชื่อว่า ต้นไม้เป็นตัวดูดซับน้ำและความชุ่มชื้นของป่าไม้ทำให้ฝนตกเป็นต้น

2.2 กฎเกณฑ์ เป็นบรรทัดที่ชุมชนยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน เพื่อให้เกิดระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นสมบัติของส่วนรวม มีการใช้ประโยชน์และการควบคุมที่เหมาะสม กฎเกณฑ์ที่พบมากได้แก่ การห้ามและการลงโทษปรับ อันเป็นระบบการลงโทษพื้นฐานของสังคมไทย

2.3 องค์กรที่จัดการ เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นสมบัติของส่วนรวมที่มีความสำคัญต่อชุมชน ไม่ว่าจะป็นป่าไม้หรือแหล่งน้ำ การจัดการจึงต้องอาศัยความเห็นชอบของสมาชิกผู้ประโยชน์ทุกคนในชุมชน ซึ่งนำไปสู่การวางกฎเกณฑ์ร่วมกัน และมอบหมายอำนาจการรักษากฎเกณฑ์แก่ตัวแทนของชุมชน โดยปกติมักใช้้องค์กรที่มีอยู่เดิมในชุมชนและมีหน้าที่ในการจัดการกิจการที่เป็นส่วนรวมของชุมชนอยู่แล้ว เช่น องค์กรเหมืองฝายในภาคเหนือ คณะกรรมการหมู่บ้าน หรือสภาตำบล เป็นต้น

1.4 แนวคิดการอนุรักษ์ป่า

การอนุรักษ์ (Conservation) หมายถึง การรู้จักใช้อย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็นเวลานานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุดและจะต้องกระจายการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึงกันด้วย ดังนั้นการอนุรักษ์จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ(Time and Space) ด้วย ส่วนการจัดการและการอนุรักษ์ป่า หมายถึง การใช้ประโยชน์จากป่าให้ได้มากและยาวนาน (คำรงค์ศักดิ์ ชัยสนิท, 2521 : 14,110) โดยมีหลักการที่สำคัญในการจัดการป่า ดังนี้

1. การทำสวนป่า ทำได้ด้วยการตัดฟันไม้ในพื้นที่ป่าแล้วหลังจากนั้นปลูกต้นไม้ชนิดเดียวกันทดแทน
2. การจัดการไม้แบบคละรูน เน้นการใช้ประโยชน์จากป่าแบบยั่งยืนไม่ให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่าต่างๆ โดยการเลือกตัดฟันไม้ที่โตเต็มที่แล้วปลูกทดแทนให้ป่าไม่มีต้นไม้หลายรุ่นหลายชนิด
3. การอนุรักษ์ความสมบูรณ์ของป่าด้วยการช่วยรักษาต้นไม้ที่เป็นโรค ป้องกันไฟป่า ป้องกันป่าจากมลพิษทางอากาศ การใช้กระดาษอย่างประหยัด รวมทั้งการมีนโยบายอนุรักษ์ป่าไม้ของรัฐบาลอย่างเข้มงวด
4. การปลูกป่าไม้ทดแทนไม้ที่ตัดไป ซึ่งสามารถกระทำได้ทุกพื้นที่ ตามปกติแล้ว การปลูกป่าทดแทนมักจะเลือกปลูกต้นไม้ที่เหมาะสมจะใช้ประโยชน์ได้ทั้งการรักษาน้ำดิน ทำฟืนและใช้เลี้ยงสัตว์ การเลือกชนิดต้นไม้เพื่อปลูกนั้นควรมีความหลากหลาย ไม่ควรปลูกต้นไม้ชนิดเดียวกันเพราะอาจเกิดผลเสียต่อระบบนิเวศหรือต่อต้นไม้ที่ปลูกไปพร้อมๆกัน ที่สำคัญคือควรใช้ความร่วมมือจากชาวบ้านในการปลูกไม้ทดแทนหรือฟื้นฟูสภาพป่า ซึ่งเป็นหนทางที่ดีที่สุดและจะให้ประโยชน์ทั้งด้านแรงงานและเศรษฐกิจแก่ชาวบ้านในชุมชนนั้นด้วย
5. ป่าชุมชน เป็นวิธีฟื้นฟูป่าที่สำคัญอย่างหนึ่ง ควบคู่กับการปลูกไม้ทดแทนและการทำสวนป่า เป็นการระดมประชาชนจำนวนมากให้ร่วมกันปลูกและรักษาต้นไม้ ทั้งในชื่อของรัฐหรือของเอกชน ป่าชุมชนเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศป่าที่สามารถช่วยให้เกิดการผลิตแบบยั่งยืนและช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่มั่นคงภายในชุมชน โดยทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เช่น การวางแผน ออกระเบียบปฏิบัติและควบคุมให้เป็นไปตามกฎระเบียบนั้น ป่าชุมชนจะมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสถานที่ไปตามการพัฒนาของชนบท โดยมีการพัฒนา 3 ขั้นตอนได้แก่
  - 5.1 ป่าชุมชนขั้นต้น เป็นการใช้ประโยชน์จากไม้และป่าที่สำคัญ เช่น การเก็บของป่ามาบริโภค การปลูกต้นไม้ยืนต้นเพิ่ม เพื่อให้ป่าสมบูรณ์ขึ้น
  - 5.2 ป่าชุมชนขั้นที่สอง เริ่มใช้ประโยชน์จากที่ดินมากขึ้น เช่น มีการปลูกพืชเพื่อใช้ประโยชน์หลายอย่างในขั้นนี้ทางการควรจะได้ยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือ
  - 5.3 ป่าชุมชนขั้นสูงสุด ป่าไม้จะมีบทบาทด้านนิเวศเป็นสำคัญ เช่น เป็นแหล่งน้ำช่วยกันลม ซึ่งต้องมีการปลูกต้นไม้ในเขตต้นน้ำลำธารทดแทนต้นไม้ที่เสื่อมโทรมตายลง

ในขั้นนี้หากชุมชนสามารถยกระดับมาตรฐานการครองชีพขึ้นเช่น การมีอุตสาหกรรมแปรรูปสินค้าเกษตรพร้อมกับการเพิ่มของประชากรพอสมควร ป่าชุมชนนั้นก็จะเป็นป่าของเมืองเล็ก ๆ

1.5 แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้

แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้ จัดเป็นรูปแบบหนึ่งของการจัดการศึกษาโดยชุมชน (วิจิต นันทสุวรรณและจ่านงค์ แรกพิณี, 2541 : 41) เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญต่อความเข้มแข็งของชุมชน โดยใช้องค์ความรู้ของชุมชนรู้เป็นพื้นฐาน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดชุมชนยั่งยืนที่ใช้ระบบการเรียนรู้เป็นแกนในการพัฒนา นอกจากนี้ แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้ยังเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษา โดยใช้กรอบแนวคิดมาประกอบการศึกษาชุมชน สร้างคำถามที่เกี่ยวข้องและวิเคราะห์ข้อมูลด้านการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าคุณล้ำพันต่อไป อย่างไรก็ตาม มีผู้ให้ความหมายคำว่า “เครือข่ายการเรียนรู้” และ “เครือข่ายชาวบ้าน” ในประเด็นที่เหมือนและแตกต่างกัน แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน ได้ให้ความหมายของเครือข่ายชาวบ้าน โดยการสรุปประสบการณ์การทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชุมชนว่า

เครือข่ายชาวบ้าน หมายถึง การรวมตัวกันของบุคคลหรือองค์กรที่มีกิจกรรมและเป้าหมายใกล้เคียงกัน มีชุดของปัญหาคล้ายคลึงกัน มีการพัฒนากิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ มีการประสานงานและพบปะกันอย่างต่อเนื่อง มีการกำหนดกฎเกณฑ์ความร่วมมือและการช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างบุคคล หรือองค์กรที่เข้าร่วมในกิจกรรมของเครือข่ายบนพื้นฐานความเป็นอิสระของทุกองค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรชาวบ้าน คือ รูปแบบความสัมพันธ์ของบุคคล หรือชุมชนเพื่อการแก้ปัญหา การเอาชนะข้อจำกัดและพัฒนาตนเอง ซึ่งเป็นกระบวนการที่ประสานกำลังของผู้นำชาวบ้านและองค์กรชุมชน เพื่อการแก้ปัญหาที่ไม่สามารถทำได้โดยลำพังหมู่บ้านเดียว เพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูลข่าวสาร สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเองในงานพัฒนาสังคม เครือข่ายของชาวบ้านและชุมชนที่มีอยู่ในสังคมไทย โดยทั่วไปเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการพึ่งพาอาศัยและการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันและพบว่าสิ่งที่สามารถพึ่งพาและแลกเปลี่ยนกันได้นั้นประกอบด้วยความรู้และประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ ผลผลิตและเงินทุน การรวมตัวเป็นเครือข่ายจึงเกิดได้ทั่วไปในชนบท (วิจิต นันทสุวรรณและจ่านงค์ แรกพิณี, 2541 : 9)

2. **กลุ่มองค์กรและนักวิชาการ** ได้ให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับเครือข่าย ไว้ว่า เครือข่ายการเรียนรู้ คือ การที่ชาวบ้านรวมตัวกันขบคิดปัญหาของเขา รวมพลังแก้ปัญหาและหาผู้นำขึ้นมาจากชาวบ้านด้วยตนเองและรวมตัวกันเพื่อให้มีอำนาจต่อรอง มีการต่อสู้ทางความคิด มีการเรียนรู้จากภายนอก มีการไปมาหาสู่กันเรียนรู้ดูงานด้วยกันจนกระทั่งเกิดเป็นกระบวนการแก้ปัญหาได้ ทำให้สภาพเศรษฐกิจแต่ละครอบครัวดีขึ้น (เอกวิทย์ ณ ถลาง อ้างถึงใน วิจิต นันทสุวรรณและจำนงค์ แรกพินิจ, 2541 : 10)

3. **กลุ่มเครือข่ายเทคโนโลยี** ซึ่งใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเป็นเครื่องมือหลักในการสร้างความสัมพันธ์และเชื่อมโยงคนและองค์กรที่เกี่ยวข้อง เป็นเครือข่ายที่มีบทบาทสูงในภาคสังคมเมือง ธุรกิจและสถาบันการศึกษา ซึ่งกลุ่มเครือข่ายนี้ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการของเครือข่ายว่า มีดังนี้

3.1 **เวทีชาวบ้าน** คือ เครือข่ายที่จะเชื่อมโยงคนเข้าสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ที่ชาวบ้านไปมาหาสู่กัน แลกเปลี่ยนดูงานและเข้าไปมีบทบาทช่วยงานของหมู่บ้านอื่น มีการสื่อสารกันตลอดเวลา มีการรวมกลุ่มผู้รู้เพื่อแลกเปลี่ยนและพัฒนาความรู้และเข้าเป็นครูชาวบ้านให้กับหมู่บ้านต่างๆ ที่ต้องการเครือข่ายที่มีอยู่ในปัจจุบันจึงมีธรรมชาติและพัฒนาการของตนเองแตกต่างกัน ตั้งแต่การเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ไปจนถึงองค์กรเครือข่าย ซึ่งเป็นพัฒนาการที่ก้าวหน้าที่สุดของเครือข่ายของหลายเครือข่าย นำไปสู่ข้อสรุปบางประการ เช่น

3.1.1 **บทบาทของเครือข่าย** เป็นการสร้างกระบวนการความร่วมมือซึ่งเริ่มต้นจากการเรียนรู้คือ การแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ในประเด็นการจัดการ ซึ่งหมายถึงระบบความสัมพันธ์ของคนและกิจกรรมเพื่อการพัฒนาทรัพยากร ซึ่งครอบคลุมทรัพยากรธรรมชาติ โภคทรัพย์และเงินทุน

3.1.2 **การพัฒนากระบวนการจัดการในระดับเครือข่าย** จะต้องไม่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอิสระขององค์กรชุมชนให้รูปแบบของวิธีการของแต่ละองค์กรชุมชนที่แตกต่างกันดำรงอยู่เป็นความหลากหลายในทิศทางเดียวกัน

3.1.3 **กิจกรรมระดับเครือข่าย** อาจเริ่มต้นจากความร่วมมือในวงเล็ก ๆ เพื่อสะสมประสบการณ์แล้วค่อย ๆ พัฒนาระบบการจัดการเฉพาะกิจกรรมที่ชัดเจน และขยายวงความร่วมมือให้กว้างออกไป (วิจิต นันทสุวรรณและจำนงค์ แรกพินิจ, 2541 : 11)

3.2 **ผลการศึกษาการเรียนรู้** ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้สร้างและเป็นเจ้าของกระบวนการในทุกภาคของประเทศ พบว่าการเรียนรู้ดังกล่าว ประกอบด้วยกระบวนการ

ดังต่อไปนี้

3.2.1 การวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหาทั้งของตนเอง ชุมชนและเชื่อมโยง
สิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก

3.2.2 การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชนด้วยวิธีการต่าง ๆ
เช่น การประชุม สัมมนา การศึกษาคูณาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ

3.2.3 การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของตนเอง และชุมชน
ในแง่ของชุมชน กิจกรรมที่ทำขึ้นนี้อาจเรียกว่า กิจกรรมเครือข่ายเพราะเป็นตัวชักจูงและ
เชื่อมโยงเข้าด้วยกัน

3.2.4 การประเมินผลกิจกรรม และนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการ
ผลของกระบวนการเรียนรู้ พิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้ ความคิด
ความรู้สึกและกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือมากกว่าหรือทั้งหมด (วิมลลักษณ์ ชูชาติ
อ้างถึงในวิชิต นันทสุวรรณและจันทน์ แรกพินิจ, 2541 : 12)

2. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

2.1 ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน (People Participation Theory)

ความหมายของการมีส่วนร่วม (Meaning of Participation) ได้มีผู้ให้คำจำกัดความไว้
หลายประการ ซึ่งมีความหมายคล้ายคลึงกันและแตกต่างกันไปตามลักษณะงาน ได้แก่

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527.ก : 183) ได้อธิบายไว้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การ
เกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and emotional involvement) ของบุคคลหนึ่งใน
สถานการณ์กลุ่ม (Group situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการ
ให้ (contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้ร่วมรับผิดชอบกับกลุ่ม
ดังกล่าวด้วย ดังนั้นการมีส่วนร่วมจึงประกอบด้วยปัจจัย 3 ประการคือ

1. การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ เป็นการข้องเกี่ยวทั้งตัว (Self) ไม่ใช่เฉพาะ
เพียงเกี่ยวข้องด้านกำลังกายหรือทักษะ กล่าวคือ ผู้มีส่วนร่วมจะมีส่วนเกี่ยวข้องทางจิตใจ
(Ego-Involved) ไม่เพียงแต่เฉพาะด้านการทำงาน (Task – Involved)

2. การกระทำการให้ เมื่อผู้มีส่วนร่วมได้บังเกิดความเกี่ยวข้องด้านจิตใจและอารมณ์
แล้วก็เท่ากับเปิดโอกาสให้เขาได้แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์กระทำการเพื่อให้บรรลุ

วัตถุประสงค์ของกลุ่ม โดยเหตุนี้การมีส่วนร่วมจึงเป็นมากกว่าการยินยอม (Consent) ที่จะกระทำตามคำสั่ง ซึ่งเป็นการกระทำโดยปราศจากการยินยอมพร้อมใจและความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การมีส่วนร่วมจึงเป็นความสัมพันธ์ทางอารมณ์และจิตใจแบบ “ยุดวิถี” คือมีการติดต่อสื่อสารทั้งไปและกลับระหว่างบุคคลนั้นและกลุ่ม

3. การร่วมรับผิดชอบ เมื่อเกิดการเกี่ยวข้องกับด้านจิตใจ อารมณ์และได้กระทำการให้แก่สถานการณ์กลุ่มนั้นแล้วผู้มีส่วนร่วมจะเกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มนั้นด้วยเพราะการมีส่วนร่วมเป็นนำกระบวนการทางสังคมที่บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง (Self – Involved) กับกลุ่มและต้องการเห็นผลสำเร็จของการทำงานนั้นด้วย จึงเกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่ม

โดยสรุป การมีส่วนร่วม (Participation) ประกอบด้วย ความร่วมมือร่วมใจ (Cooperation) การประสานงาน(Coordination)และความรับผิดชอบ(Responsibility)

ความร่วมมือร่วมใจ หมายถึง ความตั้งใจของบุคคลที่จะมาทำงานร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

การประสานงาน หมายถึง ห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่มีประสิทธิภาพในการทำกิจกรรมหรือการทำงาน

ความรับผิดชอบ หมายถึง ความรู้สึกผูกพันในการกระทำงานและในการกระทำให้เชื่อถือไว้วางใจ

ดังนั้น การมีส่วนร่วม จึงหมายถึง การทำงานร่วมกับกลุ่มเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความตั้งใจ (ความร่วมมือร่วมใจ) โดยการกระทำงานดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพคือ ถูกจังหวะและเหมาะสม (การประสานงาน) กับทั้งกระทำการงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือไว้ใจได้ (ความรับผิดชอบ)โดยนัยดังกล่าวนี้ การมีส่วนร่วมจึงเป็นหัวใจของการเสริมสร้างพลังการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม (teamwork) อีกด้วย

ปรัชญา เวลาร์ช (2528 : 5) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนเข้าเกี่ยวข้องโดยการใช้ความพยายามหรือใช้ทรัพยากรบางอย่างส่วนตน ในกิจกรรมที่มุ่งสู่การพัฒนาของชุมชน คำจำกัดความนี้ให้ความสำคัญกับกิจกรรมพัฒนาชุมชนซึ่งกล่าวถึงการจัดทำโครงการในการพัฒนาและการบริหารจัดการทรัพยากรด้วย

เงื่อนไขของการมีส่วนร่วม (Conditions for Participation) มีดังนี้

ลี เจ. แครี่ (Lee J.Cary อ้างถึงในมัธยรัชช์ วรหาญ, 2541 : 16) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่ามี 3 ประการคือ

1. ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม (Freedom to participate)
2. ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม (Ability to participate)
3. ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม (Willingness to participate)

เงื่อนไขของการมีส่วนร่วมนี้สามารถนำไปใช้ได้ทั้งในงานด้านพัฒนา งานด้านการเมืองการปกครองและงานด้านการจัดการศึกษาด้วย

ลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา คือ ในการพัฒนาชุมชน ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการในการพัฒนาชุมชนโดยมีส่วนร่วมในการออกความคิดเห็นตัดสินใจ วางแผนงาน ออกแรงงาน ออกเงิน วัสดุอุปกรณ์และรับบริการต่างๆ ในการพัฒนาชุมชน ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนการกำหนดปัญหาความต้องการ การวางแผน ดำเนินการและติดตามผลการดำเนินการด้วย

นอกจากนี้ ลี เจ. แครี่ ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาว่ามีลักษณะ 5 ประการ โดยแบ่งออกตามบทบาทหน้าที่ของประชาชน คือ

1. เป็นสมาชิก (Membership)
2. เป็นผู้เข้าประชุม (Attendance at Meeting)
3. เป็นผู้ออกเงิน (Financial Contribution)
4. เป็นกรรมการ (Membership on committees)
5. เป็นประธานหรือผู้นำ (Position Of Leadership)

รูปแบบของการมีส่วนร่วม (Types of Participation) สามารถจำแนกได้เป็น 3 แบบ คือ (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2527.ก : 183)

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct participation) โดยผ่านองค์กรจัดตั้งของประชาชน (Inclusive organization) เช่น การรวมกลุ่มเยาวชน หรือกลุ่มต่าง ๆ
2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน (Representative organization) เช่น กรรมการของกลุ่มหรือกรรมการหมู่บ้าน
3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการที่รัฐเปิดโอกาสให้ (Open participation)

โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน (Non-representative organization) เช่น สถาบันหรือหน่วยงานของรัฐที่เชิญชวน หรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมได้ตลอดเวลา การกล่าวถึงรูปแบบของการมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ เป็นการกล่าวในภาพรวม ซึ่งสามารถนำไปใช้ได้ทั้งงานด้านพัฒนาชุมชน งานด้านการเมืองการปกครองรวมไปถึงงานด้านการอนุรักษ์ป่าได้ด้วย

ระดับของการมีส่วนร่วม (Levels of Participation)

แอร์นาเทนและคณะ (Arnatein and others, 1976 อ้างถึงใน กิตติโชค ห้อยยี่งู, 2527: 16-17) ได้จัดระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชน ออกเป็น 3 ระดับดังต่อไปนี้

1. ระดับที่ไม่มีส่วนร่วมเลย (Non participation) คือ การที่ประชาชนถูกกำหนด ถูกชักจูง ถูกจัดให้เข้าร่วมกิจกรรม (Manipulating and therapy)
2. ระดับการมีและไม่มีส่วนร่วมจำกัด (Degree of tokenism) คือ การที่ประชาชนเป็นเพียงผู้รับทราบ รับฟัง รับคำแนะนำปรึกษา รับคำปลอบโยน (Informing, consultation, and placation)
3. ระดับการมีส่วนร่วม (Participation) คือ การที่เกิดมีพลังของประชาชน มีการรวมกลุ่มมีการกระจายอำนาจและเข้าควบคุมโดยประชาชน (Degree of citizen power, delegated power, and citizen control)

และในแนวเดียวกันนี้ ได้มีผู้จัดระดับของการมีส่วนร่วมออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้ (บุญเยี่ยม ตระกูลวงษ์ อ้างถึงใน ชาตวิวัฒน์ ชาตกรกุล, 2541 : 10-11)

1. ระดับที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วม แบ่งได้เป็น 2 ระดับย่อย ได้แก่
  - 1.1 ประชาชนเป็นผู้รับคำสั่ง
  - 1.2 ประชาชนเป็นผู้รับบริการ
2. ระดับที่ประชาชนมีส่วนร่วมปานกลาง แบ่งได้เป็น 3 ระดับย่อย ได้แก่
  - 2.1 ประชาชนได้รับการบอกเล่า
  - 2.2 ประชาชนได้รับการปรึกษาหารือ
  - 2.3 ประชาชนได้เข้าร่วมบางส่วนในโครงการ
3. ระดับอำนาจอยู่ที่ประชาชน แบ่งได้เป็น 3 ระดับย่อย ได้แก่
  - 3.1 ประชาชนและรัฐมีส่วนเท่า ๆ กัน
  - 3.2 ประชาชนมีส่วนควบคุมบางส่วน
  - 3.3 ประชาชนควบคุมเองทั้งหมด

การจัดแบ่งระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนในแนวนี เป็นการจัดแบ่งระบบลงไปอย่างกว้าง ๆ และสามารถนำมาใช้ได้กับทั้งงานด้านพัฒนาชุมชน งานด้านการเมือง การปกครองและงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้

ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

นิพัทเวช สืบแสง (2526 : 3-13) ได้สรุปว่า กระบวนการมีส่วนร่วมประกอบด้วย

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหา หรือกำหนดปัญหาของชุมชน
2. การมีส่วนร่วมในการหาสาเหตุของปัญหา
3. การมีส่วนร่วมในวิธีการแก้ไขปัญหา
4. การมีส่วนร่วมในการลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน
5. ประเมินผลการดำเนินการแก้ไขปัญหา

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2526 : 53-68) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุ
2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจตลอดจนกระบวนการพัฒนา
3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตาม โครงการพัฒนา
4. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (อ้างถึงในสมหมาย เลิศนา, 2544 : 28) กล่าวว่าขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาชนบทมี 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตอนที่หนึ่ง คือ ศึกษาชุมชนหรือที่เรียกว่า ขั้นการค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน หมายถึง การที่เจ้าหน้าที่พัฒนาจากหน่วยงานของภาครัฐหรือเอกชนเข้าไปในชุมชน เพื่อศึกษาและเรียนรู้ถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมต่างๆ ในชุมชน ตลอดจนถึงการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้มาสำหรับใช้เป็นข้อมูลเองในการพัฒนาชนบทนั้นๆ
2. ขั้นตอนที่สอง เป็นการวางแผนเพื่อแก้ไขปัญหโดยมีการรวมกลุ่มกันอภิปรายถกเถียงแสดงความคิดเห็นหรือที่เรียกว่าประชุมปรึกษาหารือเพื่อวางแผนพัฒนา
3. ขั้นตอนที่สาม เป็นการลงมือปฏิบัติตามแผนหรือวิธีการที่ได้ร่วมกันตัดสินใจมาแล้วจากขั้นตอนที่สองตามสภาพที่ผ่านมา
4. ขั้นตอนที่สี่ ขั้นการประเมินผลงาน ในขั้นนี้เจ้าหน้าที่และชาวบ้านจะร่วมกัน

กำหนดขั้นตอนย่อยต่างๆในการประเมินผลตลอดจนดูแลปัญหาข้อขัดข้องที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างการประเมินผล

สรุป ขั้นตอนการมีส่วนร่วมมี 4 ขั้นตอนได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา 2) มีส่วนร่วมวางแผนแก้ไขปัญหา 3) มีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผน 4) มีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรมเทียบเคียงกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าดงดิบ เพื่อกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทขององค์กรในท้องถิ่นที่มีผลการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจังหวัดอุบลราชธานีและผลการศึกษาวิจัยพบว่า องค์กรภายในท้องถิ่นส่วนใหญ่ ต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด การตัดสินใจและลงมือปฏิบัติงาน ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง ส่วนบทบาทของหน่วยงานภาครัฐ พบว่า หน่วยงานกรมป่าไม้ได้เข้ามามีบทบาทมากที่สุดในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ ส่วนหน่วยงานเอกชนพบว่า หน่วยงานของCAREเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำมากที่สุด และในส่วนของบุคคลพบว่า พระและครูมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากที่สุด นอกจากนี้ยังพบว่า เพศชายมีส่วนร่วมในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างมากและมีอายุเฉลี่ยไม่ต่ำกว่า 40 ปี

อุษฎิ อายวัฒน์ และคณะ (2535 : บทคัดย่อ) ได้วิจัยการมีส่วนร่วมในงานวนศาสตร์ชุมชน : กรณีชุมชนห้วยม่วง พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ผู้นำชุมชนจะมีบทบาทเป็นแกนนำสำคัญในการตัดสินใจ ประชาชนจะมีส่วนร่วมช่วงการกำหนดแผนงานกิจกรรมต่างๆ โดยกระจายผลประโยชน์จากผู้นำไปสู่ส่วนรวม ทั้งนี้เพราะการดำเนินงานของโครงการนำร่องวนศาสตร์ชุมชน เจ้าหน้าที่ประสานงานชุมชนป่าไม้ (จปป.) จะติดต่อกับผู้นำก่อนแล้วจึงจะลงไปทำกิจกรรมหรือครัวเรือน โดยใช้กิจกรรมวันสำคัญต่างๆเป็นแนวทางเช่นวันเด็กแห่งชาติ ปีจจัยที่มีส่วนส่งเสริมการเข้ามามีส่วนร่วมในงานวนศาสตร์ชุมชน ได้แก่ กิจกรรมเหล่านั้นต้องสอดคล้องกับความเป็นอยู่ของชาวบ้าน มีผู้สนใจกลุ่ม มีฐานะพออยู่

พอกิน กิจกรรมเหล่านั้นต้องให้ประโยชน์อันใกล้ ก่อให้เกิดความรู้ ฉะนั้นกิจกรรมที่อยู่ในระดับวิทยาศาสตร์ครัวเรือนจึงมีความสำคัญและมีบทบาทค่อนข้างมาก รองลงมาคือ กิจกรรมตามกลุ่มสนใจประเภทต่างๆ ทั้งนี้โครงการนำร่องวงศาศาสตร์ชุมชน จะต้องมีการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

ชัยโรจน์ ธนสันติ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของกรรมการสภาตำบลในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ศึกษากรณีจังหวัดอุบลราชธานี ผลการวิจัยพบว่า กรรมการสภาตำบลส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในระดับปานกลางและยังพบว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมคือระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น สถานภาพในสภาตำบล จำนวนพื้นที่ถือครอง การได้รับข่าวสาร การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและการมีรายได้ ส่วนปัจจัยที่ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมคืออายุ ระดับการศึกษาและอาชีพ

ยูวดี ไวยุทธิ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องความรู้และทัศนคติต่อทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนในเขตฝั่งพิงป่า ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนมีความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ระดับปานกลาง ผู้นำมีระดับความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ดีกว่าชาวบ้าน ผู้นำกับชาวบ้านมีความแตกต่างกันในเรื่องการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรป่าไม้และมีความรู้ไม่แตกต่างกันในเรื่องความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรป่าไม้ การดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาทรัพยากรป่าไม้และบทบาทของประชาชนในการช่วยแก้ไขปัญหาทรัพยากรป่าไม้ ในด้านทัศนคติเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้พบว่าประชาชนมีทัศนคติเชิงลบต่อทรัพยากรป่าไม้ ผู้นำมีทัศนคติต่อทรัพยากรป่าไม้ดีกว่าชาวบ้าน มีความแตกต่างกันในทัศนคติเรื่องความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้และการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แต่ไม่มีความแตกต่างกันในทัศนคติเรื่องผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรป่าไม้และการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาทรัพยากรป่าไม้ และพบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ของประชาชน โดยเรียงลำดับความสำคัญได้แก่ระดับการศึกษา จำนวนแหล่งข้อมูลที่ได้รับ ข่าวสารและการฟังพ่า ส่วนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนคือจำนวนแหล่งข้อมูลที่ได้รับข่าวสาร ระดับการศึกษาและการฟังพ่า

วิยุทธ์ จำรัสพันธ์และคณะ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการป่าชุมชน โดยองค์กรท้องถิ่น และผลการศึกษาวิจัยพบว่า การจัดการป่าชุมชนในชนบทแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ 1) การจัดการป่าชุมชนแบบดั้งเดิมโดยอาศัยระบบความเชื่อเรื่องผีและพุทธศาสนา

เป็นกลไกสำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนและ 2) การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยพลังองค์กรทางสังคมเป็นหลักในการจัดการ โดยมีกฎระเบียบที่สมาชิกในชุมชนได้ร่วมกันกำหนดขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ สำหรับการจัดการป่าชุมชนมีวัตถุประสงค์ทั้งในเชิงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อผลประโยชน์ของชุมชน องค์ประกอบของการจัดการป่าชุมชนจะมีหน่วยงานสังคมทำหน้าที่เป็นแกนนำในการดำเนินการ เช่น ครอบครั้ว คณะกรรมการ เป็นต้น มีระบบแรงจูงใจที่ทำให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการและยังเป็นตัวพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับการถือครองที่ดินและต้นไม้ร่วมกันและระบบการถือครองต้นไม้และที่ดินที่เป็นของเอกชน ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนพบว่า ชุมชนมีความสามารถในการจัดการป่าชุมชนระดับหนึ่ง โดยที่คณะกรรมการและสถาบันทางศาสนามีบทบาทเด่นในการเป็นแกนนำในการจัดการ โดยอาศัยทั้งแรงศรัทธาในศาสนาและกฎเกณฑ์ต่างๆที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการกำหนดขึ้นเป็นแนวทางในการดำเนินการจัดการป่าชุมชน ที่สำคัญคือ ต้องให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากการจัดการป่าชุมชนด้วยจึงจะสามารถระดมความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชนได้เป็นอย่างดี

สมชาติ นาวิรัชย์ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือและผลการศึกษาวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆร้อยละ 30 โดยการเข้าร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์นี้มากที่สุดและเข้าร่วมกิจกรรมปาน้อยที่สุด และยังพบว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมคือ ความคิดเห็นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและปัญหาสิ่งแวดล้อมในหมู่บ้าน

อนงค์ พัฒนจักร์ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษาบ้านห้วยม่วง จังหวัดขอนแก่น และผลการศึกษาวิจัยพบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อระดับการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้อย่างมีนัยสำคัญคือ รายได้ การเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชนในอดีต การเป็นสมาชิกกลุ่ม ความคาดหวังในผลประโยชน์เชิงรูปธรรมในชุมชน ความคาดหวังเชิงนามธรรมจากชุมชน วิธีการรับข่าวสารเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ ส่วนปัจจัยที่ไม่มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้อย่างมีนัยสำคัญคืออายุ ขนาดพื้นที่ถือครอง ภาวะหนี้สิน และแหล่งถ่ายทอดอบรมเลี้ยงดูสมาชิกในชุมชน

ทองจันทร์ หอมเนตร (2538 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการป่าชุมชน ขององค์กรท้องถิ่น กรณีศึกษาหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำห้วยทราย จังหวัดขอนแก่น พบว่า รูปแบบการจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่นระดับหมู่บ้านประกอบด้วย 3 รูปแบบคือ 1) อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีวิวัฒนาการมาจากความสัมพันธ์ของคนกับป่าอยู่ก่อนแล้วเช่นกลุ่ม ผู้ใช้น้ำ มีการบุชabungsvรวงฝัดน้ำและการจัดการป่าชุมชนของกลุ่มมัคทายกวัด 2) เกิดจาก กระบวนการพัฒนาหมู่บ้านโดยทางราชการ มีการรับรองสิทธิในที่ดินป่าชุมชน ทำให้คณะกรรมการหมู่บ้านเกิดความตระหนักในการจัดการป่าชุมชน และ3) เกิดจากข้อจำกัดของ กฎหมาย เช่น กรณีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ ทำให้ชุมชนพึ่งพิงป่าลำบาก จึงต้องการ พัฒนาป่าชุมชนทดแทน ส่วนกระบวนการในการจัดการป่าชุมชนประกอบด้วย 1) เกิดจาก กลุ่มธรรมชาติที่มีพื้นฐานมาจากความศรัทธาในพุทธศาสนา อาศัยความร่วมมือของพระภิกษุ และชาวบ้าน 2) การแบ่งระดับความสำคัญของป่าชุมชนแต่ละแห่งตามสภาพป่าและความ ต้องการของชุมชน เช่น หมู่บ้านเก่าจะให้ความสำคัญกับป่าเชิงวัฒนธรรมเช่น ป่าช้า ป่าปู่ตา หมู่บ้านใหม่จะให้ความสำคัญป่าชุมชนในเชิงเศรษฐกิจ 3) การจัดการป่าชุมชนจะมีองค์กร สำคัญระดับหมู่บ้าน คือ กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้าน กลุ่มมัคทายกวัด และปัจจัยที่เกี่ยวข้อง กับการจัดการป่าชุมชนของท้องถิ่น ได้แก่ พัฒนาการของชุมชน ระบบการผลิตของชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคมและกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ป่าชุมชน การมีส่วนร่วมของชาวบ้านทั่วไปอยู่ในขั้นการเกิดความตระหนักและร่วมปฏิบัติ ส่วนปัญหาการจัดการป่าชุมชนได้แก่ แนวเขตไม่ ชัดเจน ไม่มีกรรมสิทธิ์ การบุกรุกและลักลอบตัดไม้ การเกิดไฟป่า ขาดงบประมาณสนับสนุน และคณะกรรมการดูแลรักษาป่าชุมชนขาดความรับผิดชอบ

ดวงฤดี แสงไกร (2539 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยสถาบันศาสนา ศึกษากรณีวัดอุดมคงคาคีรีเขต ตำบลนางาม อำเภอเมืองจัตวีร์ ขอนแก่น และผลการศึกษาวิจัยพบว่า การจัดการทรัพยากรป่าไม้มีโครงสร้างการทำงานประกอบด้วย พระสงฆ์ แม่ชี สามเณร คณะกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้าน มีการกำหนดระเบียบกฎเกณฑ์ การปฏิบัติต่อการใช้ประโยชน์จากวัดในรูปแบบต่างๆ กิจกรรมการดำเนินการประกอบด้วย กิจกรรมหลักคือ การจัดงานบุญประเพณีที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กิจกรรมการ อนุรักษ์ทรัพยากรและปลูกต้นไม้และกิจประจำวันของพระสงฆ์ กิจกรรมทุกกิจกรรมของวัด ส่วนใหญ่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานในชุมชนและนอกชุมชน บทบาทของผู้เข้าร่วม กิจกรรม ซึ่งแบ่งเป็น 4 กิจกรรม ได้แก่ 1) บทบาทในการสร้างจิตสำนึกของสมาชิกในการ อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ 2) บทบาทในการจรรโลงประเพณีและความเชื่อเพื่อการอนุรักษ์

ทรัพยากรป่าไม้ 3) บทบาทในการพัฒนาและปลูกสร้างทรัพยากรป่าไม้ และ4) บทบาทในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ซึ่งพบว่าทุกกลุ่มเห็นด้วยต่อการให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

อนุชิต การเกษ (2542 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการพัฒนา รูปแบบการจัดการป่าชุมชน โดยองค์การชาวบ้าน ศึกษาป่าชุมชนหนองเม็ก หนองฮี ตำบลเสื่อเฒ่า อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการจัดกิจกรรมแทรกแซงเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งขององค์การชาวบ้าน ผลการวิจัยพบว่า ควรมีการจัดกิจกรรมระดับชุมชน ประชาสัมพันธ์แนวคิดและวิธีการอนุรักษ์ป่าเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจ นำไปสู่ความร่วมมือในการอนุรักษ์ เพราะทำให้ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจ เห็นความสำคัญของป่าไม้ และมีการปฏิบัติตามกฎระเบียบขององค์การชาวบ้านที่ได้วางไว้ นอกจากนี้ควรมีการพัฒนาศักยภาพของผู้นำและคณะกรรมการชาวบ้าน และควรจัดให้มีการสร้างเครือข่ายเพื่อดูแลรักษาทรัพยากรป่าภายใต้การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน

สมหมาย เติสนา (2544 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน กรณีศึกษา : ป่าชุมชนโคกขามป้อม ตำบลแคนเหนือ อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน ประชาชน ได้เข้าร่วมเกือบทุกครั้งในการวางแผนจัดการป่าชุมชน การดำเนินการจัดการป่าชุมชน การติดตามและประเมินผลการจัดการป่าชุมชน ส่วนกิจกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ประชาชนเข้าร่วมเป็นบางครั้ง และพบว่าปัญหาอุปสรรคการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ประชาชนประสบปัญหาอุปสรรคในระดับมากคือ ขาดการสนับสนุนด้านความรู้ การแนะนำ วัสดุ เครื่องมือและเงินทุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

สรศักดิ์ เดชโนนสังข์ (2544 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านนาเจริญ อำเภอกักคี่ชุมพล จังหวัดชัยภูมิ โดยการศึกษาเปรียบเทียบก่อนและหลังการดำเนินกิจกรรมแทรกแซง ได้แก่ การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ การจัดทำเอกสารให้ความรู้ การแนะนำให้ความรู้จากวิทยากรรวมทั้งผู้แทนจากชุมชน ที่มีการดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนที่ประสบความสำเร็จและการศึกษาดูงาน ผลการวิจัยพบว่า หลังดำเนินการกิจกรรมแทรกแซง ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในบทบาทของตนเองเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น มีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลในการจัดการ

ทรัพยากรป่าไม้ มีการเข้าร่วมประชุมปรึกษาหารือเพื่อหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ นอกจากนี้ยังพบว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นภายหลังกิจกรรมแทรกแซงซึ่งพิจารณาจากกิจกรรมที่เพิ่มขึ้นของประชาชนในหมู่บ้าน ตามที่ได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่และการมีองค์การรับผิดชอบด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ พบว่าองค์กรมีความเข้มแข็งขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากได้รับการกระตุ้นจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตลอดจนหน่วยงานส่วนราชการต่างๆที่เกี่ยวข้องรวมทั้งการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ

อภิชาติ นุดเจริญ (2544 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของสตรีในการจัดการป่าชุมชนในจังหวัดเพชรบูรณ์ ผลการวิจัยพบว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้สตรีเข้าร่วมโครงการพัฒนาป่าชุมชน คือ มีความเกรงใจผู้นำ สตรีส่วนใหญ่เข้าร่วมกิจกรรมการค้นหาคำปรึกษาและสาเหตุของปัญหา และการติดตามและการประเมินผลการดำเนินงานป่าชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่า เมื่อเปรียบเทียบระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของสตรีที่มีอายุแตกต่างกัน มีระยะเวลาที่อยู่ในชุมชนแตกต่างกันและสถานภาพการเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชนแตกต่างกัน มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ผู้วิจัยได้สรุปแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ การศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าดงลำพัน เป็นการศึกษากิจกรรมที่ประชาชนแสดงออกทางความคิดริเริ่ม ความร่วมมือร่วมใจ การประสานงานและความรับผิดชอบ ในการดำเนินงานอนุรักษ์ป่าดงลำพัน

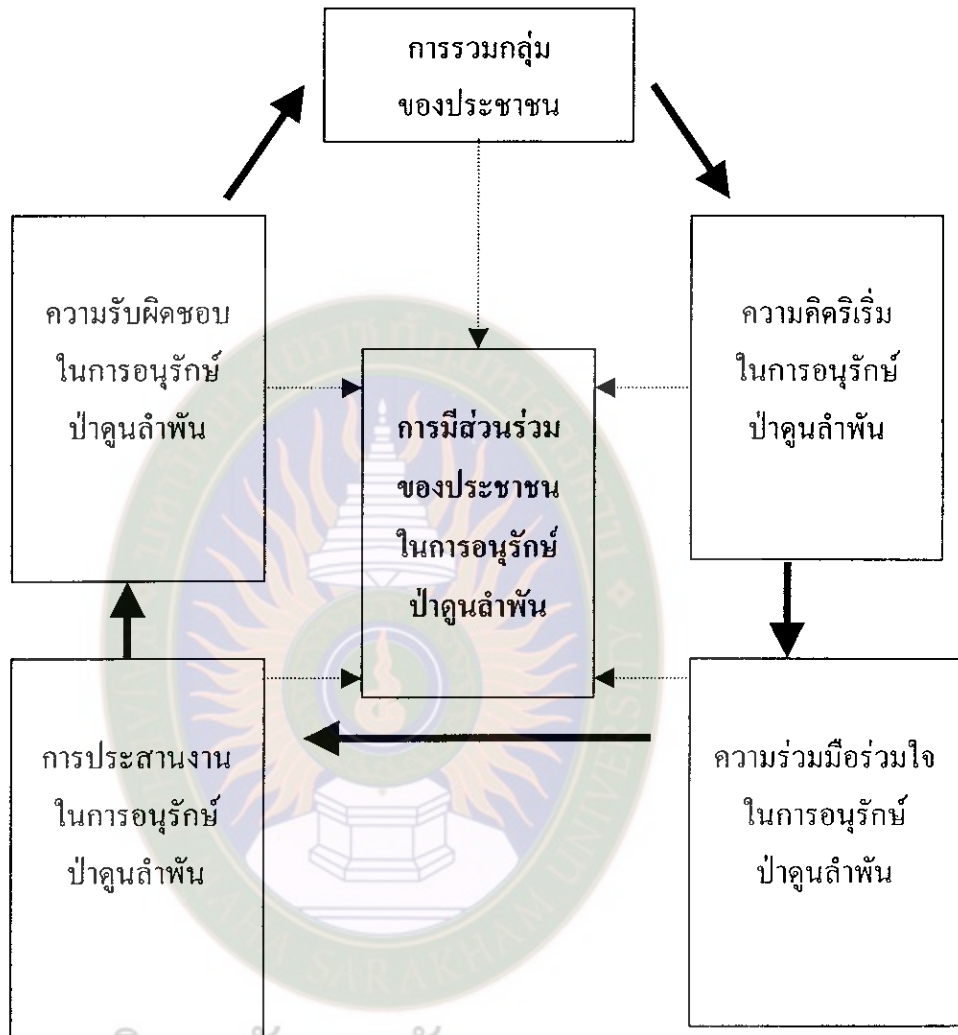
กรอบแนวคิดการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถกำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย โดยมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่หนึ่ง เป็นการศึกษา การทำงานร่วมกันของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าดงลำพัน ศึกษาภูมิหลังและความเชื่อของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าดงลำพันที่ทำให้ป่ามีสภาพที่สมบูรณ์ โดยอาศัยแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษามาทั้งหมดมาบูรณาการ

ขั้นตอนที่สอง ผู้ศึกษาได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและแนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้ และได้สร้างกรอบเพื่ออธิบายการขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าดงลำพัน ในลักษณะความคิดริเริ่ม ความร่วมมือร่วมใจ การประสานงานและความรับผิดชอบของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าดงลำพันซึ่งสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิด ได้ดังนี้

กรอบแนวคิดในการวิจัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY
แผนภูมิที่ 2 กรอบแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าดงลำพัน